

ПАРАДИГМАЛНИЯТ ПРЕХОД В ОБЩАТА ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ: РОЛЯТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО (БЪЛГАРСКИЯТ СЛУЧАЙ)

Ивайло Беев¹
e-mail: ibeev@unwe.bg

Резюме

В настоящата статия се очертава ролята на образованието при „парадигмалните преходи“ (по терминологията на Кун) в теорията и в частност – ролята на обучението по икономика във висшите училища за смяната на икономическата парадигма (т.е. за парадигмален преход в икономическата теория). В не далечна историческа ретроспекция, в България, се осъществи такъв. Налице ли са условията за нов и в какво се изразява наложителната промяна – са въпроси, чийто отговор предпоставят решаването на основната задача.

Ключови думи: обща икономическа теория, парадигмален преход, политическа икономия, икономикс, образование

JEL: A23, B29, B50

Увод

В основополагащия труд на Томас Кун – „Структура на научните революции“ ([1962] 1996), той сочи, че „...всяка научна революция променя историческата перспектива на общността, която преживява тази революция, тогава промяната на перспективата би трябвало да повлияе на **структурата на учебниците** и на изследователските публикации **след** научната революция“ (Кун, [1962] 1996, с. 13). И ако това е така за фундаменталните науки (математика, химия, физика и т.н.), то в хуманитарните науки – и в частност в икономическата наука, историята сочи друго. Смяната на икономическата парадигма у нас (а и в целия т. нар. „Източен блок“), се предшества от смяна на политическата система – от тоталитаризъм към демокрация, чийто основания са пазарната икономика. Това – по необходимост, доведе до радикална промяна на учебното съдържание.

Осъществи се парадигмален преход – в български условия.

Така в икономическата наука се наложи парадигмата на „икономикс“-а, която измести тази на „политическата икономия“ (преподавана у нас в нейния марксистически вариант). Във времето след това, неолибералният неокла-

¹ Доцент, доктор, катедра „Икономикс“, УНСС, ORCID: 0000-0002-0124-2998

сически икономикс се наложи като доминираща теория. Въведе се в научен оборот и специален термин – „мейнстрийм“ (основно, главно течение), чиято благовидна, но привидна роля (беше), просто да обозначи фактическото положение, но по същество изигра и ролята на легитимиращ доминацията фактор. Учебното съдържание (на учебниците по икономика) се „просмука“ с хармонизиращи на мейнстрийма концепции.

Икономиката на страната – поставена на нови основи, „заживява“ свой собствен „живот“. И това, което показва реалността, съпоставено с това, което „обещава“ икономическата теория (вече в нейния неолиберален неокласически вариант), очевидно се разминава². И това „разминаване“ е твърде осезаемо, особено преди въвеждането на Паричния съвет у нас. Привържениците на новата икономическа парадигма, завоалирайки тези факти въвеждат спомагателна обяснителна концепция – тази за „икономиката в преход“, в съответствие с което се разработват допълнителни учебни курсове (вписващи се в мейнстрийма), променят се и учебните планове (за икономическите специалности в родните ВУЗ-ове). Както сполучливо се изразява Марк Блауг (по друг, но съотносим, повод), това е проява на „...интелектуално упорство пред лицето на емпирични опровержения... с помощта на имунизиращи стратегии *ad hoc*“³ (Блауг, [1992] 2004, с. 219). Неолибералната концепция на „икономика в преход“ е точно това.

През 2003 г. Европейската комисия признава България за страна с функционираща пазарна икономика. Преходът свършва. Несъответствията остават. През последните десетилетия и особено след финансово-икономическата криза от 2008 – 2009 г., доминацията на неолибералната неокласика е подложена на масирана критика⁴, което поставя въпросът за необходимостта от промени в общата теория (респ. науката) за икономиката. Какви да са те и как да се осъществят – това е предметът на последващото изложение. Необходима предпоставка за търсене на отговорите по поставените въпроси е изследване на генезиса на централния проблем, който изследваме – в двете негови основни проявления: доминацията на неолибералната неокласика и обяснителната ѝ сила (способност).

² Например: според неокласическите растежни модели – нарастване равнището на доходите, респ. ръст на БВП, има, ако има ръст в някои (или и в двата) основни производствени фактора: труд и капитал. Парадоксът (противоречието) е, че след въвеждането на Паричен съвет у нас – данните показват тъкмо обратното: ръст на доходите при спад на капитала и труда (маржиналните величини) – виж Ганев (2005).

³ Преводът е мой.

⁴ Подробно по този въпрос Тодоров (2016, с. 56 и сл.).

Парадигмален преход: причини и основания.

Роля на образованието

В уводната част на изследването е очертана причината за необходимостта от промени в икономическата наука – разминаването на теорията с практиката. Проблемът е стар, идентифициран времево, както и в основните научни общности – англо-саксонската, континенталната, а и в родната (българска), академични среди. И което не бива да звучи изненадващо, поне що се отнася до характеристиката на икономическата наука – като обществена, периодично ще се възобновява, съобразно динамично променящото се съотношение между развитие на обществените отношения и развитието (достиганията) на теорията, която ги обяснява. В смисъла на последното могат да се констатираат периоди, в които теорията изпреварва практиката, както и обратното – динамичното развитие на обществените отношения, пораждаат нови проявни форми (явления) на стопанска практика, които теорията впоследствие обяснява. В едни случаи това става със самата теория, в други – това става основание за появата на нова обясняваща теория (алтернатива). Съотношението между тях разграничава два случая.

В първия, нововъзникналото теоретично обяснение (теория) се вписва в донимиращата теория. В този случай, интерпретирано по Лакатош, основите на доминиращата теория – формираща „твърдо ядро“ на теорията, не се засягат, а обяснението разширява защитния „приспособителен пояс“ на ядрото, а самата теория се определя като „приспособителна“. Такъв пример е „новото издание“ на концепцията за „икономика в преход“ (българската), което вече е интерпретирано в увода. На практика основната доминираща теория намира „подкрепа“ чрез приспособителната, която не я опровергава и в този смисъл – появата на алтернативата не е предпоставка за парадигмален преход. Така в един относително дълъг период от две десетилетия у нас, разминаването между икономическата теория и икономическите факти се обяснява с прехода на реалната икономика към пазарния модел.

Във втория случай, нововъзникващата обяснителна концепция (теория) е несъвместима с предпоставките, залежали в твърдото ядро, на доминиращата теория. В този случай нововъзникналата теория стои като алтернатива на доминиращата, като смяната на едната с другата критично зависи от „аномалиите“ (в терминологията на Кун), които пораждаат необходимост от „приспособителни“ теории (обяснения). Тук следва да се добави и още едно условие – степента, в която съществуващата алтернатива е в състояние адекватно да обясни и предвиди стопанските факти. При тези предпоставки – все по-нарастващ брой аномалии и необходимото наличие на достатъчна обяснителна сила и адекватност на алтернативната теория, са налице необходимите предпоставки за „парадигмален преход“, който може да се реали-

зира при условие, че научната общност възприеме алтернативната теория. С това тя се превръща и в доминираща, извършен е парадигмален преход. Българският случай, видно от краткото представяне в увода, очевидно не е такъв. Просто една съществуваща и приета на „запад“ теория се наложи над другата – на политическата икономия (основно застъпена в обучението по икономика в страните от „Източния блок“), която е изоставена като обяснителна концепция, и така зае доминираща позиция. И това състояние продължава и до сега. Резюмирано трябва да се отбележи:

- налице е доминация, в лицето на неокласическия неолиберален икономикс;
- налице е обяснителна неспособност, неадекватност, на доминиращата теория, изразяваща се в не достатъчна разгърнатост на прогностичната функция на доминиращата теория, както и в гносеологичен (познавателен) дефицит;
- налице са достатъчен брой „алтернативи“, вписани в общата рамка на „хетеродоксални теории“, който (видно и по определението им) не са доминиращи – от една страна, и от друга – притежават необходимата обяснителна способност.

Очевидно втората констатация е с особена тежест. Същината на въпроса се свежда до необходимост от обяснение защо доминиращата теория няма желаната степен на съотносимост към стопанските факти и явления, т.е. няма необходимата обяснителна способност. Това налага анализ на причините за неадекватността. От къде произтича проблема? Краткият отговор е – от същината на доминиращата теория. В по-разгърнат вид (Блауг, [1992] 2004), това засяга характеристиката на доминиращата теория като инструментална – тя така и възниква⁵. Като инструментална теория, тя е в състояние да провери съответствието на икономическата теория със стопанските факти, но не и да ги обясни. А именно такава е претенцията. Става въпрос за парадоксална ситуация – чрез инструменталната теория установяваме несъответствията, т.е. получили сме ново знание и това всъщност бива погрешно възприемано като обяснение. Създава се заблудата, че освен инструментална, неокласическата неолиберална теория, е и обясняваща⁶. Марк Блауг сполучливо описва това „... тенденция икономическото теоретизиране да се разглежда като чисто интелектуална игра, без да се правят дори опити да се съпоставят теоретичните построения с външния свят... с надеждата да се узнае нещо... за реалната икономика”⁷ (Блауг, [1992] 2004).

⁵ Виж например Jevons (1862), също Блауг ([1992] 2004).

⁶ Обширно за разликата „инструментална теория – обясняваща теория“ виж Тодоров и колектив (2024, Гл. III).

⁷ Преводът е мой.

Неокласиката, особено в математически формализираните си версии от втората половина на XX век, понастоящем представлява теория от аксиоматико-дедуктивен тип⁸. Този тип теории започват с набор от аксиоми/постулати, от които, като се въвеждат допускания, чрез средствата на „правомерно прилагана“ дедуктивна логика се извежда теорията. Тодоров подчертава, че „Неокласиката... действително превъзхожда по подреденост, логичност, непротиворечивост другите направления в икономическата теория. И същевременно при всичката си подреденост и логичност тя е неадекватна на реалността и е неподходяща като основа на макроикономическа политика“ (Тодоров и колектив, 2024). Именно поради това, че не е обясняваща.

Резонно се поставя въпросът – каква да бъде доминиращата теория: инструментална или обясняваща? Категоричният отговор е че доминиращата, водещата теория, трябва да обяснява икономиката и да може да служи като основа за икономическата политика. Обратната позиция – че доминиращата теория е допустимо да не е в състояние адекватно да обяснява стопанските факти (или поне – част от съществените), както и поради слабости в прогностичната функция – да не може да служи като основа на стопанската политика, респ. държавното управление (в широк смисъл) – очевидно противоречи на здравия разум.

Неокласиката е ценен аналитичен инструмент с широки познавателни възможности и като такъв е необходима, но не в качеството ѝ на доминираща. При наличие на алтернативи, най-малко в лицето на хетеродоксията, които адекватно изпълняват гносеологичната и прогностичната функции, може резонно да се твърди, че условията за парадигмален преход са налице. За реализирането му, обаче, е необходимо възприемането на това виждане (най-малко) от академичната общност.

Особена роля, в това отношение, играе образованието.

Икономическа теория достига до своята аудитория изключително чрез университетското образование, чрез структурата и съдържанието на учебната литература и учебните планове. По-различно е положението при академичните среди – там основните източници са специализирана литература, дискусии, научни конференции. В извънакадемичния свят, а и в част от академичния, наученото в университета остава по-трайно в индивидуалното съзнание, отколкото прочетеното или чуто след това. Голямо изключение е в това пространство някой да се обърне към специална литература, да започне да изучава друга теория освен тази, която познава, да следи теоретични дискусии. Те знаят това, което са им преподавали в университетите. Казаното недвусмислено води до самоналагащия се и очевиден извод: основно и преди всичко от университетското образование зависи какво ще се знае за

⁸ Подробно по този въпрос – Младенова (2011, с. 28 и сл.).

теорията, какви теоретични позиции ще се наложат и поради това – кои от тях ще доминират в академичното и извънакадемичното пространство.

Общата икономическа теория, сега разбирана като интегрално единство от четири части: въведение (принципи на икономическата теория), микро- и макро-икономикс, и световна икономика, се преподава и трябва да се преподава в икономическите университети и факултети (Тодоров, 2022, с. 21-23):

- тя стои в основата, във фундамента на знанията в икономическата наука и влияе върху тях;
- теорията и възгледите, застъпвани в нея, влияят върху практиката;
- тя е адаптивна и в определен смисъл е „отворена система от знания“ (Савов, 1994);
- тя е необходима в образователния процес;
- като обща основа при изучаването на по-приложните дисциплини;
 - като базисни знания, с които приключилият обучението си студент поема по своя професионален път;
 - като част от общата професионална култура, с която университетският възпитаник приключва образованието си.

Но доминацията ѝ – по вече обсъдени причини, не е приемлива. Студентите (в професионално направление 3.8. Икономика) следва **задължително** да изучават икономически теории – както от мейнстрийм направлението, така и от тези, които попадат в определението „хетеродоксални“ икономически теории.

Необходим е **плурализъм**.

Става въпрос за необходим синтез⁹ между обясняваща и инструментална теории. Освен по вече обсъдените причини, важен друг аргумент в насока плурализъм е преодоляването на етическата неутралност на икономическата наука в лицето на мейнстрийм икономикса. В този смисъл „... излизането извън рамките на „чистата“ наука и разглеждането на икономиката в нравствено-културен аспект (контекст) е неотложна необходимост“ (Стоянова, 1994). В добавка към това – необходимо е реинтегрирането на икономическото познание в контекста не само на културата и морала, но и в целия комплекс от т. нар. „неикономически фактори“ – политика, институции, природа¹⁰ и т.н. И това е очевидно – икономическото поведение, независимо дали е индивидуално или групово, дали преследва максимизация на приходи или минимизация на разходи и т.н. – не може да се извършва единствено в „чист“ вид, както ни предлага доминиращата теория. Очевид-

⁹ В смисъл възможен подход, при който двете направления – мейнстрийма и хетеродоксията, могат да съчетават като допълващи, а не в смисъла на неокласическия синтез. Подробно по този въпрос в Беев (2018).

¹⁰ По отношение на релацията „икономическа теория – природа“ – виж Цоклинова в Тодоров и колектив (2024, Гл. XI).

но е, че икономически значимото поведение (било на микро- или на макро-икономическо равнище), не се влияе единствено от „чисто“ икономически фактори. Тази необходимост – икономическата теория да ендогенизира „не икономическите“ фактори¹¹ – от една страна, и от друга – невъзможността (произтичаща от методологичните предпоставки¹²) на доминиращата икономическа теория да вземе под внимание и тези фактори, е силен аргумент в дискусиата за необходимост от преосмисляне на това какво и как да се преподава¹³. За родните условия съществен принос в това направление е изпълнения наскоро проект „Класическата линия в съвременната икономическа теория“¹⁴, където отделните автори засягат възможни (алтернативни) подходи при отчитането на „не икономическите“ фактори в икономическия анализ¹⁵.

Заклучение

В „Структурата на научните революции“, въвела представата за парадигмите и преходите между тях, и оказала влияние върху разбиранията за науката и нейното развитие в различни области, в т.ч. в науките за обществото, каквато е икономическата, Томас Кун ([1962] 2019) обръща специално внимание на връзката между парадигмите, промените в тях и учебниците. Науката е „конфигурация“ от знания, методи, факти, събрани в актуалните учебници (имат се предвид университетски учебници). Промените в парадигмите водят до промени в учебниците (Кун, [1962] 2019, с. 12). Те са авторитетен и масово използван източник, от тях „и учените, и непрофесионалистите изграждат своята представа [за науката] ... Когато говоря за авторитетен източник, имам предвид главно учебници, както ... и трудове,

¹¹ Действително – в неокласическите модели се полагат усилия и в тази насока, например растежния модел на Солоу, където всички „не икономически“ по природата си фактори намират израз в т. нар. „обща факторна производителност“. В най-добрия случай това, под формулировката „... общата факторна производителност в допълнение към приноса на труда и капитала означава неспособност да се идентифицират или измерят количествено останалите обективно съществуващи фактори, които определят икономическия растеж“ (Ганев, 2005). Нещо повече „... динамиката на растежа на общата факторна производителност е главният определящ фактор за икономическия растеж в България“ (за изследвания от Ганев период 1998 – 2004)! (Ганев, 2005). Казано иначе – растежа на доходите се дължи именно на т. нар. „неикономически“ фактори.

¹² Виж предходна бележка.

¹³ Обстойна аргументация – при Тодоров (2022).

¹⁴ Проект на БАН.

¹⁵ Виж например Цоклинова-Колева в Тодоров и колектив (2024, Гл. XI), Петкова в Тодоров и колектив (2024, Гл. VIII, т. 2) и др.

създадени по модела на учебниците“¹⁶ (Кун, [1962] 2019, с. 175). При промени в парадигмите „учебниците трябва да бъдат пренаписвани изцяло или частично“, от тях промените тръгват към съответната научна/професионална общност и това е толкова по-успешно, колкото е по-високо доверието към учебниците (Кун, [1962] 2019, с. 176).

Очевидно е, че (в България) не бива да се продължава, както досега. Трябва (без излишна радикалност) да започне плавен парадигмален преход от монополната доминация на неокласическата теория към плурализъм, изразяващ се в участие (в обхвата на преподаваните теории, като минимум) и на класическата линия в икономическата теория.

Използвана литература

- Беев, И. (2018). За демаркацията и синтеза между политическата икономия и икономикса, Научни трудове на УНСС, т. 3, (Beev, I., 2018, *Za demarkatsiyata i sinteza mezhdu politicheskata ikonomia i ikonomiksa*, Nauchni trudoe na UNSS, t. 3), available at: http://unwe-research-papers.org/uploads/ResearchPapers/Research%20Papers_vol3_2018_No19_I%20Beev.pdf
- Ганев, К. (2005). Измерване на общата факторна производителност: счетоводство на икономическия растеж за България, Дискуссионни материали на БНБ, кн. 48/2005. (Ganev, K., 2005, *Izmervane na obshtata faktorna proizvoditelnost: schetovodstvo na ikonomicheskia rastezh za Bulgaria*, Diskusionni materiali na BNB, kn. 48/2005).
- Кун, Т. ([1962] 1996). Структура на научните революции, Изд. „Петър Берон“. (Kun, T., [1962] 1996, *Struktura na nauchnite revolyutsii*, Izd. „Petar Beron“).
- Младенова, З. (2011). Неокласическата теория в края на XX – началото на XXI век. Изд. СТЕНО, Варна. (Mladenova, Z., 2011, *Neoklasicheskata teoria v kraia na XX – nachaloto na XXI vek*. Izd. STENO, Varna).
- Савов, С. (1994). Икономиксът в системата на икономическите науки, сборник доклади от научна конференция с международно участие „Икономикс. Смяна на научната парадигма“, Университетско издателство „Стопанство“. (Savov, S., 1994, *Ikonomiks v sistemata na ikonomicheskite nauki, sbornik dokladi ot nauchna konferentsia s mezhhdunarodno uchastie „Ikonomiks. Smyana na nauchnata paradigma“*, Universitetsko izdatelstvo „Stopanstvo“).
- Стоянова, М. (1994). Възможно ли е методологическо отклонение от „чистата“ икономическа теория, наречена „икономикс“, сборник доклади от научна конференция с международно участие „Икономикс. Смяна на науч-

¹⁶ Пояснението в скобки – мое.

- ната парадигма“, Университетско издателство „Стопанство“. (Stoyanova, M., 1994, *Vazmozhno li e metodologicheskoto otklonenie ot „chistata“ iкономическа teoria, narechena „ikonomiks“*, sbornik dokladi ot nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie „Iкономiks. Smyana na nauchnata paradigma“, Universitetsko izdatelstvo „Stopanstvo“).
- Тодоров, В. (2016). Българска неортодоксална критика на неокласическия икономикс във връзка с глобалната финансово-икономическа криза 2008 – 2009 година. Критиката на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008-2009 г., Национална научна кръгла маса, Варна: Наука и икономика, с. 56-75. (Todorov, V., 2016, *Balgarska neortodoksalna kritika na neoklasicheskia iкономiks vav vrazka s globalnata finansovo-иконическа kriza 2008 – 2009 godina. Kritikata na neoklasicheskia iкономiks v svetlinata na globalnata finansovo-иконическа kriza ot 2008-2009 g.*, Natsionalna nauchna kragla masa, Varna: Nauka i iкономika, s. 56-75).
- Тодоров, В. (2022). Общата теория в университетското икономическо образование в България. Икономика и икономическа теория: проблеми и взаимодействия, Юбилейна научна конференция „85 години катедра „Обща икономическа теория““ – ИУ Варна: Наука и икономика, с. 21-28, (електронно издание). (Todorov, V., 2022, *Obshtata teoria v universitetskoto iкономическо obrazovanie v Bulgaria. Iкономika i iкономическа teoria: problemi i vzaimodeystvia, Yubileyna nauchna konferentsia „85 godini katedra „Obshta iкономическа teoria““ – IU Varna: Nauka i iкономika*, s. 21-28 (elektronno izdanie), available at: www.sbornik_dokladi_OIT.2023.pdf
- Тодоров, В. и колектив. (2024). Класическа линия в съвременната икономическа теория. Академично издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, София. (Todorov, V., I kolektiv, 2024, *Klasicheskata liniya v savremennata iкономическа teoria*, Akademichno izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, Sofia).
- Блауг, М. ([1992] 2004). Методология экономической науки (или как экономисты объясняют), НП Журнал Вопросы экономики. Blaug, M., [1992] 2004, Blaug, M. ([1992] 2004). *Metodologia ekonomicheskoy nauki (ili kak ekonomisti obayasnayut)*, NP Zhurnal Voprosi iкономiki).
- Jevons, W. (1862). A Brief Account of a General Mathematical Theory of Political Economy, Published by The Journal of the Royal Statistical Society, London, XXIX (June 1866), pp. 282-87, Section F of the British Association, 1862.

THE PARADIGMAL TRANSITION IN GENERAL ECONOMIC THEORY: THE ROLE OF EDUCATION (THE BULGARIAN CASE)

Assoc. Prof Ivaylo Beev, PhD
Department of Economics
University of National and World Economy
e-mail: ibeev@unwe.bg

Abstract

This paper outlines the role of education in „paradigm transitions“ (Kuhn’s terminology) in theory and, in particular, the role of economics education in higher education for the economic paradigm shift (i.e. for a paradigm transitions in economic theory). In a not-so-distant historical retrospective, in Bulgaria, such paradigm transitions took place. Are the conditions for a new one present and what is the imperative change – these are questions whose answer presupposes the solution of the main task.

Keywords: general economic theory, paradigm shift, political economy, economics, education

JEL: A23, B29, B50